

ЕКОНОМІКО-МАТЕМАТИЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ

УДК 658.152

© Ковальчук Т.М., Вергун А.І., 2014

Чернівецький національний університет імені Ю. Федьковича, Чернівці

ФІЛОСОФСЬКИЙ ПІДХІД ДО ПОБУДОВИ СИСТЕМИ АНАЛІТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ

На основі дослідження філософії прийняття управлінських рішень обґрунтовано методологічні засади системи аналітичного забезпечення прийняття управлінських рішень.

Ключові слова: *філософія управління, методологія науки, методологія економічного аналізу, аналітичне забезпечення, управлінське рішення.*

Постановка проблеми. Усвідомлення мети підприємства та чітке формулювання її – складний і відповідальний процес. Тут недостатньо лише інтуїції, чи навіть таланту, адже виникає потреба приведення у відповідність усіх елементів системи управління. Реформування управління неможливе без удосконалення його аналітичної функції. Підтвердження цьому – висновок, зроблений видатним австрійським економістом першої половини ХХ ст. Й. Шумпетером: «Наша динамічна система неоднорідна. Вона весь час перебуває у стані переходу до інших форм, і тому не може вивчатися за допомогою однієї логічно пов'язаної аналітичної системи»[12]. Цей висновок актуальний і сьогодні. Адже неможливо приймати рішення без адекватної методології аналізу, яка має забезпечувати щоденні запити управління.

Ефективне управління кожною господарською одиницею пов'язане з об'єктивною необхідністю прийняття виважених управлінських рішень. Головною особливістю управлінських рішень є те, що кожне з них має реалізувати чітко окреслену мету управління. Тому призначення, принципи, методи підготовки та прийняття управлінських рішень, вимоги, що ставляться до них, їх зміст чітко відрізняються. Передумовою підготовки та прийняття управлінських рішень є чітко означена проблема, тобто невідповідність між фактичним і бажаним станом регульованого об'єкта, зміни, які відбуваються в ньому, невідповідності, які перешкоджають регламентованому безперебійному й ефективному функціонуванню та розвитку об'єкта тощо. Тому розвиток теорії управлінських рішень має ґрунтуватися на розвитку теорії управління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням теорії управління присвячено багато праць вітчизняних та зарубіжних вчених: М.Альберт, М. Амстронг, В.А. Василенко, П.Ф. Друкер, Й.С. Завадський, А.І.Кредісов, М.Х.Мескон, Ю.Є. Петрунь, Г.А.Саймон Р.А.Фатхудинов, Ф.Хедоурі. У них обґрунтовані теоретичні, методологічні й організаційні засади підготовки та прийняття управлінських рішень. Проте наука про організацію управління в ринковій економіці знаходиться в стадії формування, це

потребує обґрунтування її важливіших методологічних елементів.

Високі темпи змін у політичному, суспільному та економічному житті країни призводять до змін у кожній господарській одиниці як відкритій соціально-економічній системі, до проблем різного характеру, які виникають у життєдіяльності підприємств, а також до ризику помилок, які ускладнюють різні проблемні ситуації. Вищезазначене потребує вдосконалення методології управління, вироблення управлінських рішень, видозміни всіх його функцій, особливо аналітичної.

У зв'язку з цим виникає необхідність системної теорії управління, яка впливає не тільки на теоретичне обґрунтування методики вироблення управлінських рішень, але й на методологію економічного аналізу.

Питання методології науки економічний аналіз як функції управління порушується вченими – аналітиками (М.І. Баканов, І.І. Каракоз, Є.В. Мних, В.Г. Савицька, В.К.Савчук, В.І. Самборський, М.Г. Чумаченко, С.І. Шкарабан та ін.). Проте мало уваги приділяється філософським засадам методології аналітичного забезпечення управлінських рішень. На розуміння питань методології науки економічний аналіз мають вплив розробки загальнотеоретичних і методологічних проблем. Оскільки розуміння методології різне: в одних працях методологія ототожнюється із загальнотеоретичними проблемами науки, в інших – із філософією. Одні автори ототожнюють методологію із діалектикою, другі – з історичним матеріалізмом, треті – розглядають її як учення, теорію науки про метод і методи. Важливо також відзначити концепцію багаторівневого характеру методології наукового дослідження, яку вперше сформулювали В.А. Лекторський та В.С. Швирьов. Згідно з цією концепцією, методологія пізнання має 4 рівні – філософська методологія; загальнонаукові принципи та методи дослідження; конкретно наукова методологія; методика та техніка дослідження. Методологія економічного аналізу як науки – це загальний підхід до вивчення господарських процесів, система принципів, методів і прийомів аналізу при визначеному філософському

підході, суб'єктивному, діалектико-матеріалістичному, емпіричному, раціональному.

Постановка завдання. Мета статті – обґрунтування філософського підходу до побудови системи аналітичного забезпечення прийняття рішень.

Викладення основного матеріалу. Теорії та принципи являють собою змістові узагальнення, які ґрунтуються на аналізі фактів, але і факти є постійною перевіркою правильності уже визначених принципів. Факти, тобто реальна поведінка індивідів та інститутів у процесі виробництва, обміну та споживання товарів і послуг, з часом змінюються. Тому необхідно постійно звіряти існуючі принципи і теорії зі змінюваним економічним середовищем. Історія економічних ідей багата колись правильними узагальненнями економічної поведінки, які застаріли у процесі розвитку подій [6, с.21].

Важливим орієнтиром при цьому, який же відіграє методологічно-регулятивну роль в економічному аналізі, є філософія. Свідоме використання фундаментальних філософських знань у методологічному аспекті економічного аналізу та формування ефективних парадигм створює міцні концептуальні основи людської діяльності, дає змогу науково обґрунтувати управлінські рішення й глибше усвідомити їх необхідність. Теорія та практика економічного аналізу спрямована на використання законів теорії пізнання, на відкриття нового знання (категорій, принципів тощо) і різновидів елементів, які утворюють його (предмет і засоби пізнання, об'єкт і суб'єкт пізнання). По відношенню до економічного аналізу як науки філософія є її загальною категоріальною основою, шляхом пізнання об'єктів дослідження.

Отже, існує підґрунтя для формування такого аналітичного забезпечення процесу прийняття рішень, яке було б адекватним системі, для якого воно призначене. Основними елементами системи прийняття рішень є інформація, суб'єкти прийняття рішень та об'єкти.

Що стосується першого елемента, то коло джерел інформації для аналізу досить широке. Воно визначається змістом проблем управління й умовами їх розв'язання. Залежно від запитів зацікавлених сторін інформаційні джерела можуть давати дані про: фінансовий стан підприємства, продукцію, умови її виробництва та реалізації, технічні характеристики основних засобів, про умови платежів, про податкову систему, інфляцію, цінні папери емітента, стратегію підприємства. Якомога ширше повинна бути надана інформація про внутрішнє та зовнішнє середовище об'єкта управління.

Потрібну інформацію можна отримати з нормативної бази, бізнес-планів, даних бухгалтерського, статистичного й оперативного обліку. Окрім цих традиційних джерел, значний вплив на прийняття рішень мають відомості, що передаються засобами масової інформації, зокрема у комерційних публікаціях, рекламних виданнях,

статистичних оглядах, комп'ютерній інформаційній мережі тощо. Важливою може виявитись інформація неофіційного (іноді конфіденційного) характеру.

Користувачі аналітичної інформації є суб'єктами рішень і являють собою активну складову в системі прийняття рішень. Із гносеологічного погляду вони є суб'єктами пізнання. Суб'єкт пізнання, індивід – сукупність фізичних, психічних і духовних здібностей, якими володіє людина [8, с.80]. Проте, з іншого боку, як суб'єкт пізнання індивід є продуктом суспільства. Ці два рівні закономірностей пізнавального процесу – соціальний (колективний) та психологічний (індивідуальний) – інтегруються в індивіді у стійку цілісність [8, с.80]. Суб'єкти прийняття рішень фактично визначають сам результат цього процесу. Тому методика аналізу повинна бути зорієнтована на особистісну систему, сформовану з цінностей, пріоритетів, цілей, способів (традицій, вподобань) оцінювання, в рамках якої здійснюється вибір рішення суб'єктом.

У гносеології цінності – це те, на що орієнтується суб'єкт у своїй пізнавальній та практичній діяльності [11, с.180]. Ціннісними орієнтаціями є добробут (свій, співробітників, суспільства в цілому), соціально значимі проекти тощо. Цінності – база для формування цілей. Процес прийняття рішення, спрямований на досягнення цілей управління об'єктом, представляється у вигляді траєкторії руху об'єкта управління до досягнення мети. Тому методологія вироблення управлінських рішень (зокрема їх аналітичного обґрунтування) має, з одного боку, враховувати зміни стану системи в напрямку досягнення мети, а з іншого – забезпечувати зміни самої мети, якщо вона була некоректно сформульована і регламентовані дії не призводять до її досягнення.

Об'єктивне в суспільстві, його закони реалізуються не інакше, як у діяльності людей, наділених свідомістю та волею, які ставлять перед собою цілі і домагаються їх досягнення [8, с.94]. Цілі, відображені в стратегіях, планах, визначають обсяг і глибину аналітичних досліджень, а визначення цілей пов'язане з оцінкою. Оцінка – це сам процес і логічно втілений в оціночному судженні наслідок, усвідомлення позитивної чи негативної значущості будь-яких явищ природи, витворів праці, форм виробничо-трудової діяльності, суспільно-історичних подій, суспільно-політичних утворень, моральних вчинків, творів мистецтва, здобутків пізнання для задоволення людських потреб, інтересів, цілей суб'єкта [11, с.180].

Оцінка здійснюється на основі категорій. Категорії є формами мислення, які функціонують як специфічні знаряддя, засоби пізнання, за допомогою яких не лише досягаються загальне та необхідне в об'єктах, а й здійснюється синтез змісту поняття в логічні форми: поняття, судження, умовиводи [11, с.183].

Наявність тих чи інших категорій мислення в особи, яка приймає рішення, визначає її ставлення,

сприйняття та розуміння методик обґрунтування цих рішень. При цьому рішення, що приймаються, можуть не збігатися з моделями формальної логіки. Це пояснюється тим, що у практичному житті ніколи не існує готової управлінської моделі, яку можна було б назвати оптимальною, оскільки одразу не буває: ні готового набору варіантів вирішень (до яких можна дійти лише шляхом наполегливих методичних пошуків); ні можливості тут же об'єктивно правильно оцінити і зіставити готові результати; ні впевненості в тому, що досягнення поставлених цілей завершилось повністю [7, с.37].

Відповідно, виникає потреба, з одного боку, у постійному пристосуванні існуючого методичного забезпечення аналізу до конкретних ситуацій рішень, з другого – у його адаптації до управлінської поведінки.

Управлінська поведінка, серед іншого, характеризується способами обґрунтування управлінських рішень, які можна звести до трьох типів [2, с. 52]: інтуїтивні, які засновані на відчутті того, що вибір правильний, це відчуття підказує набутий досвід, аналіз ситуації, врахування сил і суб'єктів впливу, передбачення майбутніх змін; засновані на суб'єктивних судженнях, тобто думка чи висновок експерта сприймається на віру як аксіома, ці рішення типові для ситуацій, у яких менеджер не володіє достатньою компетенцією для самостійного аналізу, а тому звертається за допомогою до експертів, спеціалістів; раціональні рішення, що передбачають здійснення логічних, аналітичних, інформаційно-пошукових, обчислювальних та інших операцій, відпрацювання цього рішення виступає як процес, оскільки мова йде про нескінченні послідовності взаємопов'язаних кроків.

Кожен із цих підходів має свої переваги та недоліки. Так, кількісні методи дають чіткі критерії оцінки ситуації. Проте існує судження, що чим глибше вивчаються процеси прийняття рішень у результаті розв'язання проблем, тим яскравіше вимальовується картина, наскільки стає складно: - виявити всі їх аспекти, а також, виділити всі їх економічні, організаційні, технічні, соціальні, психологічні та інші змінні, на основі яких функціонує інститут підприємництва, а тим більше; встановити значення їх кількісно вимірюваного впливу на ефективність роботи тієї чи іншої організації [7, с.38].

Один лише економічний аналіз неспроможний забезпечити остаточне рішення, оскільки є багато питань, які не належать до об'єкта його дослідження. Аналіз повинен забезпечувати, зі свого боку, необхідні критерії, які б доповнили весь процес прийняття рішень. З іншого боку, не можна недооцінювати значення цих критеріїв, оскільки вони базові в обґрунтуванні рішень. Аналіз створює в такий спосіб основу, систему показників, які будуть об'єднані, синтезовані особою, яка приймає рішення (суб'єктом), разом з іншими критеріями в єдину картину реальності, для перевірки її на відповідність уявленням цього суб'єкта про об'єкт.

Чим складніша проблема управління (задача), тим менша ймовірність використання раціональних стратегій. Складні цілі можуть бути ефективно досягнені тільки тоді, коли вони поділені на часткові цілі.

Раціональні моделі прийняття рішень передбачають проходження ряду обов'язкових етапів. Проте на практиці слідування раціональної моделі відбувається не завжди. Це зумовлено рядом обставин, зокрема – з якого погляду оцінювати раціональність або розумність цілей (суб'єктивного індивідуума, економічного чи нормативно-суспільного). Крім того, на практиці навряд чи варто розраховувати на ідеальні передумови, передбачені раціональною моделлю: для прийняття рішення зазвичай нема необмеженого часу, людські можливості обробки інформації також обмежені, прийняття рішення рідко представляється ізольованими задачами, а найімовірніше відбувається тоді, коли треба виконувати й інші види діяльності. Для практики раціональна модель становить норму, проте адекватніше повсякденне життя представляють описові моделі [3, с.89]. Останні більш поширені в практиці прийняття рішень і мають певні відмітні особливості. Зокрема, замість оптимізації часто приймаються задовільні рішення стосовно цінностей, цілей та очікувань. Так, метою стає не максимізація, а досягнення певного рівня прибутку, утримання певної частки ринку і певного рівня продажу [9, с.55].

Вибір альтернатив здійснюється в певній черговості, внаслідок чого перевага може бути віддана тим альтернативам, які розглядалися у першу чергу. Тобто особа, яка приймає рішення, іноді цього не усвідомлюючи, уже має зроблений імпліцитний вибір [3, с.92]. Інша особливість – це схильність до пригнічення, ігнорування ризику та невизначеності. Важливо і те, що сам аналіз розглядається особою, яка приймає рішення, як інвестиція в проблему, тобто як затрати, які залежать від складності, важливості та наслідків рішення, тому аналізу можуть уникати.

Звичні комбіновані типи прийняття рішень [4, с.149-150], що з філософського погляду розглядається як поєднання раціонального та ірраціонального. Раціональне і чуттєве – це діалектично взаємопов'язані сторони єдиного пізнавального процесу, які лише в єдності можуть давати адекватну картину дійсності [11, с.183]. Раціональний підхід дає можливість чітко визначити систему координат, в якій приймаються рішення, точно виміряти умови та перевірити їх на відповідність чітким критеріям. Проте будь-який вибір, що здійснює індивід у процесі економічної діяльності, може стати справді раціональним лише тоді, коли будуть глибоко досліджені якісні, специфічні особливості економічних явищ і процесів. Тобто глибинні, внутрішні, ірраціональні [1, с.592]. Кульмінаційним моментом творчого процесу, коли всі елементи пізнавальної проблеми, які до цього були у відокремленому стані, об'єднуються в єдину систему, є інтуїція – явище закономірне, залежне від повноти логічного аналізу

проблеми. Раптове врахування безлічі даних і факторів ситуації є результатом синтетичної діяльності мислення [11, с.184]. У найскладніше логічне доведення завжди вплетена інтуїція, яка виступає елементом, що об'єднує весь ланцюг доведення в цілісність, є необхідним елементом осмислення та розуміння [11, с.184].

Оскільки кінцева мета дослідження – це відображення цілого, аналіз перебуває у нерозривній єдності з синтезом на всіх етапах наукового пізнання. Аналіз і синтез – діалектично взаємозумовлені методи наукового дослідження – єдиний науковий підхід у дослідженнях може забезпечити єдність аналізу та синтезу (без вивчення частин за допомогою аналізу не можна зрозуміти цілого, а без цілого, що вивчається за допомогою синтезу, не можна зрозуміти частин, бо залишається незрозумілим їх місце у складі цілого). Поєднання аналізу й синтезу відбувається не зовнішньо, не внаслідок довільних дій суб'єкта пізнання, а підпорядковується об'єктивній логіці досліджуваного цілого, зумовлюється взаємозв'язком, що диференціює й інтегрує тенденції в ньому. Тому науковий метод пізнання водночас і аналітичний, і синтетичний.

Тож важливо, щоби в результаті застосування методик аналізу користувач отримував такі результати, які були б достатньо інформативними для прийняття рішень. При цьому необхідно враховувати, що підприємство як відкрита соціально-економічна система є центром економічних інтересів окремих людей, колективів, власників, суспільства, які є формою вияву відповідних потреб та їх усвідомлення економічними суб'єктами, тобто визначаються місцем людини в економічній системі. У процесі економічного аналізу необхідно враховувати економічні інтереси в єдності з продуктивними силами, з відносинами власності, властивими їм економічними законами.

Для повноти уявлення про систему прийняття рішень необхідне розуміння особливостей практичної діяльності, особливостей об'єкта (наступного елемента системи прийняття рішень). Практика і наукове пізнання взаємопронизують і взаємодоповнюють одне одного. Об'єктом пізнання виступає не безпосередньо дана об'єктивна реальність, а реальність, опосередкована практичною та пізнавальною діяльністю [8, с.85].

На підставі основних положень діалектичного методу доведено, що цілісність підприємства, як об'єкта прийняття рішень складається з різних взаємозв'язаних частин і зумовлена організаційною, технічною, технологічною й економічною єдністю, є тільки однією з умов його успішного функціонування. У процесі аналізу потрібно мати на увазі, що за своєю природою процес руху, розвитку суперечливий. Економічні процеси та явища, система господарської діяльності підприємства мають як позитивні, так і негативні

сторони. Між ними відбувається постійна боротьба, яка є суттю розвитку. За допомогою економічного аналізу, який ґрунтується на загальній теорії пізнання та законах діалектики, можна своєчасно виявити негативні тенденції в соціально-економічному розвитку підприємства і розробити заходи щодо їх попередження або подолання [10, с. 10-13].

Економічний аналіз повинен забезпечити гнучкість в управлінні, можливості та вміння швидко перебудовуватися і реагувати на зміни зовнішнього середовища, не втрачати нові можливості, які пропонують нововведення і ринок, тобто поліпшити якість управління підприємством. У нових умовах господарювання економічні процеси стають дедалі динамічнішими (з огляду на вплив зовнішнього середовища). Нове доповнює прогресивну та регресивну тенденції розвитку, деколи повертаючись назад або просуваючись так далеко вперед, що це завдає шкоди як людині, так і природі. Тому виникає потреба наукового пізнання економічних законів, закономірностей розвитку суспільства та свідомої реалізації його вимог, оскільки всі економічні явища і процеси розвиваються під їх впливом.

Висновки. За результатами аналізу основних елементів системи прийняття рішень можна сформулювати вимоги до її аналітичного забезпечення. Методичне забезпечення економічного аналізу повинно бути зорієнтоване на користувача та враховувати особливості об'єкта. Для цього з огляду на складність урахування всіх факторів та непередбачуваність зміни зовнішнього середовища моделі, що використовуються, повинні бути гнучкими. Необхідно уникати намагань зробити їх „універсальними». Система показників, які вносяться до моделі, повинні мати оптимізаційну односпрямованість, а також відображати однакові аспекти діяльності. Сукупність таких моделей для особи, яка приймає рішення, буде зрозумілішою, вона зможе їх доповнити аналізом факторів, які не могли бути внесеними до моделі, і, отже, сформулювати рішення з урахуванням найрізноманітніших аспектів, яке залежне від досвіду, ступеня поінформованості, пріоритетів.

На практиці процес прийняття рішення являє собою синтез об'єктивних і суб'єктивних, аналітичних та інтуїтивних підходів. Для користувача важливо, щоб результати економічного аналізу інтегрувалися в індивідуальну систему оцінювання, яка визначається досвідом, рівнем поінформованості, пріоритетами. Тому аналітична інформація повинна характеризуватися такими ознаками, як зрозумілість, доречність, достовірність, співставність. У зв'язку з цим для практичного застосування замість інтегрування показників різного спрямування перевага надається використанню систем самостійних показників, які найбільше підходять для описових моделей прийняття рішень.

Список літератури

1. Базилевич В. Д. Метафізика економіки : монографія / В. Д. Базилевич, В. В. Ільїн. – К. : Знання, 2007. – 718 с.
2. Белінський П. І. Менеджмент виробництва та операцій : підручник / П. І. Белінський. – К. : Центр навчальної літератури, 2005. – 624 с.
3. Кирхлер Э. Принятие решений в организациях. Психология труда и организационная психология / Эрик Кирхлер, Андреа Шрот ; пер. с нем.. – Х. : Гуманитарный центр, 2004. – Т. 4. – 160 с.
4. Кулініч І. О. Психологія управління : навч. посібник / І. О. Кулініч. – К. : Знання, 2008. – 292 с.
5. Лекторский В.А. Методологический анализ науки (типы и уровни) / В.А. Лекторский, В.С. Швырёв // Философия, методология, наука. – М.: 1982.
6. Макконнелл К.Р., Брю С.Л. Экономикс. Принципы, проблемы и политика. В 2 т: Пер. с англ. 11-го изд. I. – М.: Республика, 1992. – 400 с.
7. Миколайчик З. Решения проблем в управлении. Принятие решений и организация работ / Зофья Миколайчик ; пер. с польского. – Х. : Гуманитарный Центр, 2004. – 472 с.
8. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики. – М, 1997. – 198 с.
9. Саймон Г. А. Теория принятия решений в экономической теории и науке о поведении / Г. А. Саймон // Теория фирмы. – СПб. : Экон. школа, 1995. – С. 54–72.
10. Теорія економічного аналізу / За ред. Р.В. Федоровича.—Тернопіль: Укрмедкнига, 2002.—323 с.
11. Філософія : навч. посібник / [В. П. Андрущенко, Л. В. Губерський, І. Ф. Надольний та ін.] ; за ред. І. Ф. Надольного.. – К. : Вікар, 2003. – 457 с.)
12. Шумпетер Й. Теория экономического развития (Исследование предпринимательской прибыли, капитала, кредита, процента и цикла конъюнктуры) – М.: Прогресс, 1982. – 455 с.

Аннотация

Татьяна Ковальчук, Андрей Вергун

ФИЛОСОФСКИЙ ПОДХОД К ПОСТРОЕНИЮ СИСТЕМЫ АНАЛИТИЧЕСКОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПРИНЯТИЯ РЕШЕНИЙ

На основании исследования философии принятия управленческих решений обоснованы методологические основы системы аналитического обеспечения принятия управленческих решений.

Ключевые слова: философия управления, методология науки, методология экономического анализа, аналитическое обеспечение, управленческое решение.

Summary

Tatyna Kovalchuk, Andriy Vergun

PHILOSOPHICAL APPROACH TO THE CONSTRUCTION OF THE ANALYTICAL DECISION SUPPORT

Based on the study of philosophy managerial decision justified methodology is based on analytical support management decision-making

Keywords: management philosophy, methodology of science, methodology of economic analysis, analytical support, managerial decision.